

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

Интител-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 47
(18009)

2011 чылдың
апрель 26,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ДУГУРЖУЛГАГА АТ САЛГАН

Күш-культураны болгаш спортту сайзырадыр талазы-биле кады ажилдажылга дугайында Россияның спорт, туризм болгаш аныяктар политиказының сайыды-биле Дугуржулгага ат салыры-биле Шолбан Кара-оол ажил-агыйжы сургакчылаашкын-биле Москвада.

Ол чугула ужур-дузалыг документ болур, чүге дээрже 2011—2013 чылдарда Тывага хостуг хүрешти, а адаарын болгаш хаак спортун сайзырадыр талазы-биле хемчеглериниң бүдүн комплекзи ында кирип турар.

Россия Федерациязының шилиндек командаларының курлавырын белеткээри-биле РФ-тиң субъектилеринде спорттуң бааза хевирлериниң даңзынга дүүштүр бистин республикага Олимпий баазы кылдыр спорттуң ол хевирлерин тодараткан. Тываның Башкы Шолбан Кара-оолдун санап турары-биле алырга, Дугуржулгага күүсеткен чорук чүгле профессионал спортту чаа деңнелче өдүрер эвес, элээдилерниң болгаш аныяктарның дыка хей кезин күш-культура болгаш спортче хаара тудар арганы бээр.

Хемчеглерниң планында материал-техниктиг хандырылга, спорттуң бааза хевирлериниң талазы-биле специалистерни белеткээри болгаш эде белеткээри, РФ-тиң шилиндек командаларының хежигүннеринге өөредилге-белеткел чыылдаларын эрттирер черлерге болгаш хостуг хүреш болгаш ча адаарының талазы-биле делегейниң спортчу хемчеглеринге киржиринге чарыгдалдарны эгидери кирип турар.

Хемчеглерниң онзагай кезээ — «2006—2015 чылдарда Россия Федерациязынга күш-культураны болгаш спортту сайзырадыры» федералдыг тускай сорулгалыг программаның күүселдезинге дүүштүр Тыва Республиканың девискээринге тударын планнаан спорт тудугларын кылырынга кады акшаландырышкын болур. Кады акшаландырышкынның байдалына туттунар объектилерниң аразында эң чугула болгаш аар өртектиг тудуг болза, спорттуң

хевирлериниң болгаш ча адаарының талазы-биле спортчулар белеткээр регион төвүн Кызыл хоорайга тудары болур.

ТР-ниң аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыды Уран-кыс Ондарның дыңнатканын езугаар алырга, 2009—2010 чылдарда республиканың спортчулары бедик түннелдерни чедип алганнар. Бо үениң дургузунда олар аңгы-аңгы үнелиг 374 медальдарны Россия болгаш делегей деңнелдиг маргылдааларга чаалап алганнар. Эң хей медальдарны спорттуң Тывада эң сураглыг хевир — хостуг хүрешке чаалап алган, кикбоксинг биле сумо оон дараазында черлерде. Европаның үш дакпыр чемпиону, херээженер хүрежинге делегейиниң монгун шаңналының эдилекчизи (2009, 2010 чылдар) Лориса Ооржактын, хостуг хүрешке делегей кубогунун эдилекчизи, Европа чемпиону (2010, 2011 чылдар) Опан Саттын чедишкенини онзагайы-биле демдеглеттинип турар.

Спорттуң хей хевир болгаш ча адаары Тывада элээн нептереңгей болуп турарын барымдаалааш, Тываның Чазак спорттуң хевирлериниң болгаш ча адаарының талазы-биле спортчулар белеткээр регион төвүн тударының дугайында саналды Россияның Спорт, туризм болгаш аныяктар политиказының яамызынче кирген.

Оон аңгыда чоокку үш чыл дургузунда тудар объектилериниң аразында Танды кожунунун Бай-Хаак суурда спорт төвү, Ак-Довурак хоорайда кылымал карттыг футбол шөлү, Каа-Хем кожунунун Сарыг-Сеп суурда спорт төвү, Кызыл кожунунун Каа-Хем суурда кылымал карттыг футбол шөлү, Бий-Хемниң Туран хоорайда кылымал карттыг футбол шөлү кирген.

АЪТ МУНУКЧУЗУ ООЛДАРНЫ ЧАЗАК ДАРГАЗЫ ШАҢНААН

Бо апрель 23-те болган аът чарыжының талазы-биле республика маргылдаазынга Тываның Башкы Шолбан Кара-оол аът мунган бичии оолдарның айыыл чок чоруунче кичээнгеи салган.

Аът чарыжы болганда, чарыш аъдын 12-ден 16 харлыг оолдар мунар, а шаңналын ээлери алыры чанчыл аларган болгай. Чазак Даргазы Тываның аът спортунун федерациязының президентизи Эдуард Дагба-Ламага аът мунукчуларының айыыл чок чоруун хандыраарын, оларның эргелерин камгалаарын, а ол ышкаш оларга материалдыг шаңналдар тыпсырын көргөн чорун.

дааскан.

Шаңнал тывыскан байырлыг езулалга Шолбан Кара-оол чарыш аъды мунган бичии оолдарны мактаан болгаш шаңналдыг черлер алган оолдарга (28 киж) соталыг телефоннарны тывыскан.

Ол байырлалдың түннелинде Шолбан Кара-оол аът чарыжының сайзыралының талазы-биле чылгычылар-биле чугааны кылган, тии-

БЕДИК МЕРГЕЖИЛДИИН БАДЫТКААННАР

Конкурстуң тишлекчилери.

Апрель 22-де, онзагай, бир солун конкурс болуп эрткен. Оон киржикчилери хөгжүмчүлөр, артистер, башкылар-даа эвес, а — бульдозер, экскаватор башкарыкчылары. Оларның аразындан бедик мергежилдиглерни тодарадыры-биле ук конкурсту ТР-ниң Үлетпүр болгаш энергетика яамызы организастан.

Шак мындыг деңнелге ажил-чын мергежилдер аразынга конкурстар эртип турганындан бээр хей чылдар эрткен, а шак ол эргежок чугула ажил-херекти ам катап тургузуп эгелээнинден бээр чаа-ла бир чыл болуп турары бо. «Ажилчын мергежилдер конкурстарын чылдың-на эрттирер деп планнап турар бис. Бо чылын электриктерниң, «БелАЗ» башкарыкчыларының, даараныкчыларның болгаш арга-ыаш болбаазырадыр адырда ажилдап турарларның аразынга конкурстар эртер. Ук сорулга-биле ТР-ниң Чазак республиканың тускай сорулгалыг программаның ажилдап кылган. Конкурс эрттиреринге программада 300 муң рубльди көрүп каан. Ол акшаларны конкурстарның тишлекчилеринге өртектиг шаңналдар садарынче угландыра» — деп, үлетпүр болгаш энергетика сайыдының энергетика айтырыгларының талазы-биле оралакчызы В.С. Шульгин чугаалап турар.

Эрткен чылга деңнээрже, бо чылын конкурстка киржир күзелдиг кижилер-даа, организациялар-даа хей болган. А чамдык киржикчилерниң харын-даа аарыкчылары база чедип келген. Иван биле Андрей Жидко алышкылар дээш Андрейниң өөнүң ишти Оксана Владимировна бичии оолдары-биле кады чедип келген. Жидко алышкылар иелээ — бульдозер башкарыкчылары. Бирээзи — Тыва

инде ажилдап турар арга-дуржулгалыг бульдозеристер. «Шак мындыг хевирлиг конкурстарны эрттирер турары эки-дир. Мээң өөм ээзи биле оон акызы дуржулгалыг бульдозер башкарыкчылары. Ынчангаш конкурстка эки киржир боор деп идеге турар бис. Оларны деткири-биле мында чедип келдивис. Чогум кол чүве тиилелге эвес, а киржилге-ле болгай. Бодунуң бедик мергежилдин коллегаларына, улус-чонга бараалгадырга база эки-ле болгай» — деп, Оксана Владимировна чугаалады.

Интитизи-биле конкурстка 9 бульдозер, 13 экскаватор башкарыкчылары киришкен. Конкурс ийи кезектен тургустунган: теория болгаш практика кырында онаалгалар. Теория кезээнге киржикчилерниң техникага күш-ажылдың айыыл чок чоруунуң талазы-биле билиглерин хынаан. Беш айтырыгдан тургустунган шылгалданы Ростеххайгааралдың инспектору хүлээп алган.

Практика кырынга күүседир-биле ийи бөлүккө үш аңгы онаалга берген. Бульдозер башкарыкчыларына тургузуп каан топкактар кырында салып каан ыяштарны бульдозерниң үстүрер херексели-биле дүжүр итпишаан, бир дескиннер. Ийиде, бульдозерниң артыкы кезээнде чер чардырар херекселин тургузуп каан топкак кырынче салыр. Үште, бульдозерниң үстүрер херексели-биле кадагны манзаже кири кадаар. Онаалгаларның нарын, бергеzi-даа

кончуг, ынчангаш оларны чүгле санныг кижилер күүседип шыдаан. Оларның аразынче Жидко алышкылар база кирген.

Экскаватор башкарыкчыларына оон-даа берге, дыка-ла «нарын» дээр болза, хөөредиг болбас, онаалгаларны кылдырткан. Чижээ, экскаваторнуң хымыжы-биле суглуг кочалды черден көдүрүп эккелгеш, сандай кырынга салыры, база серенгиниң хавын хаай идер дээр ышкаш онаалгаларны, оон өскээр чүү деп адаар боор. Экскаватор башкарыкчыларының аразындан онаалганы дүрген болгаш кончуг шевергин күүсептерлер-даа бар, эмин эрттир сүрээдээнинден кылып чадааннар-даа бар.

Түннелинде экскаватор башкарыкчыларын аразындан бирги черни Е.В. Монгуш — «Стройсервис» КХН, ийигизин — Тываның даг-руда компаниязының төлээзи Р.А. Медведев, а үшкүзүн эрткен чылгы конкурстка бирги черге төлөптиг болган В.А. Тожу олар чаалап алганнар. Чер үстүрер күчү-күштүг бульдозер башкарыкчыларының мөөрейинге үшкү черни «Тываның даг-руда компаниязы» КХН-ниң төлээзи В.В. Сивко алган. А бирги болгаш ийиги черлерни Жидко алышкылар бүзүрелди-биле ээлээннер. Мөөрейниң түннели шак мындыг болур дээрзинге тулган мергежилдиг бульдозер башкарыкчыларының бирээзинин өөнүн ишти, а өскезиниң керни болур Оксана Владимировна Жидко болгаш оон оолдары чигзинмейн-даа турганнар. Конкурстуң түннели-биле оларның өг-бүлезинге болгаш өске-даа тиилекчилерге калбак экранныг телевизорларны шаңналга берген.

Аяна БИЧЕ-ООЛ.

Чурукту Үлетпүр болгаш энергетика яамызының архивинден алган.

Ниитилел болгаш эрге-чагырга

ӨГ-БҮЛЕДЕН ДЫКА
ХАМААРЖЫР

Чоокта чаа Ак-Довурак хоорайга 2011 чылдың бир кварталында болгаш 2010 чылдың дургузунда назы четпээннерге хамаарыштыр каржы-хажагай чоруктуң болгаш оларның боттарының амы-тынынга четтингениниң, азы амы-тынынга четтинер дээш хөдөлгениниң дугайында ТР-де эрге-хоойлу ханды-рылгазының талазы-биле Дүүштүрүлгө чөвүлелиниң хуралы болуп эрткен.

Аңаа ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол, РФ-тиң ТР-де ИХЯ-зының сайыды А.Ф.Лобанов, ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды А.М.Потапова, ТР-ниң аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыды У.С. Ондар, ТР-ниң прокурору П.В. Бухтояров болгаш муниципалдыг тургузуларның удуртукчулары киришкен.

Назы четпээннерниң аразында боттарының амы-тынынга четтинер чорук талазы-биле Тыва Россияда Якутия, Бурятияның соонда, үш дугаар черде турары дүвүрелди болдуруп турарын болгаш аңаа удур кандыг хемчеглерни ап турарының дугайында айтырыгны ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол бо хуралга чиди-биле көдүргөн.

Ниитизи-биле Тыва Республи-када бо талазы-биле байдал эрткен чылдарга деңгээрге, кудулап-даа турар болза, чамдык кожуун-нарда ол талазы-биле көргүзүг бедик болуп турарын айткан, ооң (бодунуң амы-тынынга четтинер чоруктуң) чылдагааны тодарат-тынмаан деп айткан кожууннар-ның төлээлеринден тодаргай харыыны негээн.

Хурал тускай кризис төвүн

САННАР, ФАКТЫЛАР

- 2010 чылдың дургузунда 18 назы четпээннер бодунуң амы-тынынга четтинген болгаш 55 кижини амы-тынынга четтинер дээш хөдөлүшкүннерни кылган. 18 бодунуң амы-тынынга четтинген назы четпээннерниң аразында өг-бүлөгө чөрүлдээ дээш — 9, эш-өөрү-биле чөрүлдээ дээш — 3, чылдагаанын тодаратпаан таварылгалар — 6 болган.
- 2011 чылдың үш айларының дургузунда 3 назы четпээннер амы-тынынга четтинген.

ажыдарының, өг-бүле-биле ажыл-даар шупту албан черлериниң болгаш хөй-ниити албан черлериниң ажылын демнестирер хемчеглерни хүлээп алырының дугайында шиит-пирни хүлээп алган.

Бо чидиг айтырыгның тыптып турар чылдагааннарын сайгарып чугаалажып тура, өг-бүлөдө ниити байдал эң кол черде турарын хуралдың киржикчилери демдегеп, оон аңгыда аңаа школа болгаш кудумчу база улуг салдарлыг деп айткан. Ынчангаш хуралга кудумчу клубтарын ажыдары, ада кижиниң ролун бедидери болгаш хөй-ниити дагдыныкчызының турары чугула деп айтырыгны көдүрүп чугаалашкан.

Хуралдың башкарыкчызы ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оол школаларга чаңгыс аай идик-хеп кедерин чоорту кириери социал деңгээл чоруктуң чидиг айтырыг-ларын шиитпирлээринге дуза болуп деп демдеглээш, ол айтырыг-ны бүгү талазы-биле өөренип көөрүн дааскан. Ол ышкыш башкы биле өөреникчинин аразында чөрүлдээлерниң барын база айткан, педагогика ниитилелинде ол тала-зы-биле медреселдиг хөдөлүшкүн-нерни негээн.

Айлаң ДАРЖАА.

Бомбүрзектиң судалы

КҮРҮНЕ
ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ
ПРЕЗИДИУМУНГА
ЧУГААЛАШКАН

Наркомания айтырыын Россия-ның Президенти Дмитрий Мед-ведев Күрүне чөвүлелиниң прези-диумунга көдүргөн.

Наркотик талазы-биле школа-чыларны бүрүнү-биле ышлгаары-ның (тест эрттирериниң) айтырыын чурттуң Президенти деткээн. Өөредилге черлеринге наркотик ышгалдазын эрттирбейн баарын эпчок чорук деп санаар байдал тургустунар ужурулг деп, чурттуң Баштыңы санап турар.

Бо айтырыгны Күрүне чөвүле-линге чугаалашкан чылдагааны — наркомания дээрге нация бүрү-зүнүн мурнунда тургустунган улуг айыыл болуп турары. Россия база ооң санында кирип турар нарко-тикер непередир чорук национал халалтын бир дугаар одуруун ээлей берген.

1996 чылдан бээр үеде нарко-тик ажылап турар деп албан-езу-зу-биле бүртүктөк кижилерниң саны 9 катап өскөн. А албан-езу-зунуң медээзинде кирбейн турар

санны адаарга, шуут коргунчуг: наркотик ажылап турарлар 2—2,5 млн. кижини, ол дээрже чурттакчы чоннуң 2 хуузу-дур. Албан-езу-зунуң эвес база бир медээ оон-даа дүвүренич. Россияда нарко-тикке хандыкшаан кижилерниң 70 хуузу 30 хар иштинде аныяктар болуп турар. Элээдилер 11-12 хар-лыындан-на наркотикти ажылап эгелеп турар. «Бо дээрже эң кор-гунчуг деңгел-дир» деп, күрүнениң Баштыңы айтыкан.

ФИНЛЯНДИЯНЫҢ
ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ
УДУРЛАНГАННАР

Финляндияга парламент соң-гулдалары болуп эрткен. Ооң түн-нелдери чүгле ол чуртка эвес, ол девискээрге төөгүлүг болушкун болган. Херектиң ужуру чүл дээр-ге, ол соңгулда кампаниязынга мурнунда каяа-даа билдинмейн чораан националисци «Езулуг финнер» деп партияның мурнуку одуругже үнүп келгени. Олар бадылаашкыннарның 19 хуузу ап, 3-кү черни ээлээн.

Тиилээн беш партияларның санынга Социал-демократтыг пар-

тия, Финн төп, Финляндияның чөөн үзүлдиг эвилели, «Ногааннар» эвилели, Швед улусчу партия болгаш Христиан демократтар киргеннер. Бо партияларда амыдырал тайбың-чаагай, ол хиреде «Езулуг финнер-ниң» телефоннары кара эртенден кыңгырадыр дагжал турар.

Партияның канчал ындыг ти-лелге чедип алганын партияның даргазының оралакчызы Пентти Ойнонен мынчаар чугаалап турар:

— Амгы чазактың ажылынга финнерниң хомудал турарын көр-ген бис. Ол чазак делегей органи-зацияларына эки кылдыр көстүр дээш бодунга хамаарышпас ажыл-херектерге киржип турган. Ооң түннелинде саң-хөө кризиси не-перээн, чуртта байларның болгаш ядыларның орулгаларының ден-нелиниң аразы дыка улуг апарган. Чүвеге чединмес кижилер камгалап чок артып турарын билип кааннар. Чазак оларны утупкан дээрзин база эскергеннер. Бистиң партия-выс бодунуң ажыл-херээн чүгле чурттуң чонунуң эрге-ажыктарын-че угландыр чорудар дээрзин соң-гукчуларынга бүзүредип шыдаан.

«Российская газета» солун-нуң материалдарындан белет-кээн.

Чазак Даргазының, ажыл-а

ДОКТААМАЛ КИЧЭЭНГЕЙГЕ А

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Москваже баар бетинде бодунуң оралакчыларына, Арга-арыг күркөмунуң удуртулгазынга болгаш муниципалитеттерниң баштыңнарына арга-арыг өрттерин кичээнгейге доктаамал алырын дааскан.

Ылаңгыя арга-арыгга хыпкан өрт чурттакчылыг черлерге до-раан кээп болур девискээрлерге онза кичээнгей салырын айткан. Болуп турар тос өрттүн дөртүн эрткен дыштаныр хүннерде өжүрүп, а бежин чавырылдырып шыдаан. 800 га черде өөскээн ийи улуг өрт дүвүрелди болдурган.

Бирээзи — Чеди-Хөл кожуунда, өскези — Каа-Хемде, Ильинка суурнуң чоогунда хып турар.

Чазак Даргазының даалгазын езуугаар Чазак кежигүннери ко-жууннарже үнүп, тус чер чагырга-лары-биле өртке удур ажылдарны башкарып эгелээннер.

Республикада өртке удур штаб

тургустунган, чер-чер дугайында медээлер турар. Арга-арыгга у-тун дугайында — ша-хову өрттерин — үш-ла дыңнадып турар. ОБЯ-зының Сибирьде-нүн ажылдакчылары чедип келген, олар рес-структуралары-биле даарлар. Шолбан Кар-оралакчызы Сергей Т-оралакчызы Валенти-штабтың ажыл-чоруду-трольдаарын дааскан. ТР-ниң албан-езу-зу-зындан.

БИРГИ ЧАРТЫК ЧЫЛДА ЭГЕЛЭ

Кызыл—Курагино аразының демир-орук тудуу төлевилел үе-чадазындан херек кырында күүсел-дениң үе-чадазынче кирген.

Кызыгаар чоогунда Тываны чурттуң экономиктиг амыдыра-лынче кириер ужурулг демир-орук тудуунуң төлевилели Главгосэкс-пертизаның чогулгалыг түннелин эрткен каш хонуктарда алган. Ону моон сонгаар күүседириниң айты-рыгларын апрель 21-де Россияның Чазанга Чазак Даргазының оралакчызы Дмитрий Козактың даргалаашкыны-биле болган ху-ралга чугаалашкан. Ооң ажылынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкен.

Ооң тудуу бирги чартык чылда эгелээр ужурулг. Саң-хөөнүң бо-дунга хамааржыр кезээн акша-ландыраарыга күрүне белең. Күрүнениң болгаш хуу кижилерниң кады ажылдажылгазының байдал-дарына күүседир төлевилелди акшаландыраарына киржир ботта-рының үлүүн инвесторлар тодара-дыр ужурулг. Оларга шыңгыы хуу-сааны айткан. Эрткен чылдың октябрьда Чазак Даргазы Влади-мир Путинниң инвесторлар-биле, регион сайзыралының, транспорт-

туң ямылары-биле болгаш Рос-сияның демир-оруу-биле эрттирген чөвүлел хуралына Сибирьниң чугула инфраструктура телеви-лелдерин удуртуп-башкараарын Дмитрий Козакка дааскан дээрзин сагындыраал.

«Кызыл—Курагино Тывага улуг ужуру-дузалыг төлевилел бо-лур. Демир-орук шугумунуң дарый туттунуп эгелээринге республика аажок сонугалдыг. Ол дээрже ажылдаар олуттар болгаш социал-экономиктиг чаа-чаа перспективалар-дыр—деп, Шолбан Кара-оол санап турар.— Мындыг таварылга-да регионнуң эрге-ажыктары биле инвесторларның эрге-ажыктары чамдыкта дүүшпейн баар дээрзин утпас херек. Тудугнуң хуусаазынга безин хамаарыштыр. Ынчангаш күрүнениң болгаш хуу улустуң кады ажылдажылгазының киржик-чилериниң хөдөлүшкүннерин федералдыг төптүн кичээнгейге алган турары чугула».

Эксперттерниң кылган түннелин езуугаар алырга, оруктуң узун

дурту 401,875 км болур-циялар, 13 чарлыр ор-ажыг улуг болгаш би-лер, ниити дурту 6 км-нел — бо бүгүнү төле-Россияда эң чараш д-адыры болур деп сана-

Кызыл—Курагино демир-орук тудуу «Чаң-Россия» партиязының шиитпирлээр төлевил-бирээзи болуп кирге-сагындыраал. Эртке-апрельде Новосибирски округтуң партия кон-зынга Тываның төле-Владимир Путин онза к-салган. «Регионнар яа-Бойдус яамызындан Ты-ликада коллегалары-б-инвесторларның дугур-ажыл-ижин хандыраар-ажылгалдыг инфраструк-акша-хөреңги салыр ка-кынны тургузарының арг-рүн диледим. Ынчаар к-за, регионнуң деңгээл-дези чедип алдынар» — ынчан дагып турган.

«Тува-Онла

Айыыл чок чорук эргелел

КЫЗЫЛГА ӨӨРЕДИЛГЕ БО

Терроризмге удур национал коми-даргазының бадылааны планынга дүүштү-Республикада оперативтиг штабтың удурту-биле 2011 чылдың апрель 27-ден Кызыл хоор-девискээринге терроризмге удур тактиктиг өөредилгени (ТТӨ) эрттирер.

Аңаа Айыыл чок чорук эрге-лелиниң, ИХЯ-ның, Шииткел күү-селдезиниң федералдыг алба-нының болгаш өске-даа албан-нарның, а ол ышкаш айыыл-халап медициназының девискээр төвүнүн ажылдакчылары киржирлер.

ТТӨ үезинде кижилерниң хөйү-биле чыылган черлеринге тер-рорисци байдалдыг айыылды чайладыр талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг ор-ганнарының девискээр органна-рының ажыл-чорудулгазын бол-гаш арга-мергежилериниң болгаш чепсек-херекселериниң ажылгалын башкараарының айтырыгларын сайгарып көөр.

Өөредилге «Сүбедей» спорт

комплекзиниң чоогунг-эртер, эргежок чугула а-ол черге хамаатыларның транспорт аймааның аа-аргыжарына түр кызыга-кынны тургузуп болур. Ы-8.00 шактан 16.00 шакка-Ангарский бульвар куд-биле, Московская кудум-чамдык кезин (кудумчун-нуу талазын) дуглап болур-хөй-ниити транспортунуң доктаамалы «Южный» «Пентагон» апаар.

Эртип турар хемчег-чугулазын барымдаалавыш-үеде тургустунган эпчок чү-бодал билирин Кызыл хоо-чурттакчыларындан 6-аалчыларындан дилеп тур-

Россияның Айыыл чок чорунуң федералдыг алба-Тыва Республика талазы-

ДААЙЫМНЫҢ АЖЫ-ТӨЛҮ-БИЛЕ ТАНЫЖЫКСАП...

Күш-ажылдың хоочуну, Улус өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы Анай Балчыровна КАРА-ОЛ Тываның ат-сураглыг шажын ажилдакчылары болгаш бойдустан чаяган элдеп салым-чаяанныг кижилер дугайында материалдарны ном үндүрери-биле чыып турар. Бөгүнгү дугаарга Чаа-Хөл кожуунга чурттап чораан лама-башкы Отчуржаптың дугайында материалдарны парладывыс.

Авамны Кызыл-Эник Чамзы-риновна Дулуш дээр. Ол Салчак Тока-биле чаңгыс чылда төрүттүнген. Тос-оолдар уктуг кижжи. Ачам Хуурак Чогдурбанович Дулуш аамдан 12 хар улуг чораан. Чон ону шолалап, Дүктүг-Хуурак азы Лендей ашак-даа дээр. Лендей деп ону Ленин башкыга дүрзү-хевири дөмей болурга, улус ынчаар шолалап турганы ол-дур ийин. Оң кады-төрзүннери база тос кижжи. Авам, ачам база мен үжелээ Дагаа чыл-дыг улус бис.

Ынчангы Улуг-Хем кожуунун девишкээри болур Кара-Туругун бээр көрүнгөн хүнээр талазында Ховужук деп черде кыштаг бар. Ол ада-иенниң кыштап чораан кыштаа ол. Чайлап чораан чери Улуг-Хемниң ол чарыында Үстүү-Билдигде. Бисти "ол чарык улуг" дээр чүве. Ада-иенниң кыштаа-да, чайлаа-даа кончуг чараш бой-тустуг, тайга эдээ черлерде, агаа-ы безин тускай ышкыш сагынды-ар. Авам сугнун чайлааның адаан-а улуг дыт бар. Оң дөзүнде хола-авакка ол чоок-кавыдан төрөл-өргүл чыгып, быштак-сүт, аар-ызының дээжизин салып турган-ын көргөн мен. А Дөргүн бажынга суг бажы дагыр улус. Чайлагга төрөл-дөргүл чыгып шылбалаар хаак карты чыыр. Ону сугга шыгыткаш, хой хүлүүр.

Миннип кээримге-ле, Оран ээзи Отчуржап, Делегей ээзи Тере-Комбу деп аттарны авам, ачам бо-а бүдүү сымаранчып, адап чугаа-ажып олурар чүве. А ол Делегей ээзи Тере-Комбу деп кижини ка-аам-биле көрүп-даа көрбээн мен. Ынчаарымга кончуг улуг лама ки-си чораан дээр чүве. Ол Чадаа-аның улуг Хүрээзинге ламалап ту-ар үеде Тывага хүрээ-хииттерни эуткап, лама-башкыларны дүжү-үп эгелээн. Ол Улан-Удэге чоруй-арган деп дыңнаан мен. А сөө-үнде билип кээримге, Оран ээзи Отчуржап деп кижжи даайым кижжи олган. Ол үеде лама-хам дуга-ында улус чугаалажырындан бе-ин коргар, хоруп турган үе бол-аш ада-иен менээ тода тайыл-ырлап бербээн. Чүве билбес би-ни кижжи артык аас эдиптер дээш оргар чораан хире. Ам бодап ээрге, Оран ээзи, Делегей ээзи эп чоннуң ынчаар адай бергени-иң чылдагааны — бо лама-башкы-арның барбас, баспас чери чок, октаамал тайга-сыннар кезип, эм-оттар чыып чораанында деп одаар-дыр мен.

Чай болурга-да, Отчуржап даа-ым авам сугга чайлаар. Шору-лаарымга, мени эдертип алгаш, айга-сыннар кезип, эм оттар чыыр кижжи. Час соонда, шалыңга удум өтпезин дээш чүктеп-даа ал-ын чоруур чүве. Ойт-сиген быжып, чектер частып турар өйде-ле эге-ээр. Ам бодап кээримге, ол үеде-йт-сигенниң элбээ-даа кончуг, уут хөлбөңнээр чүве-ле болгай. Илангыя хем кыдыы черлерге хөй ал кире бээрге, чүгле сирти көс-р. Чогуу эм оттар чыып, даа-

Тайга, Балды-Бажы, Сыын-Мыйыс бо тайгаларның шыпшык бажынче үнүп, хүн кээр талазындан чыыр. Даайым боду улуг таалыңыг. Оң иштинде бичии-бичии пөс халтар-лыг. Чыып алган оттарын аай-ай ол халтарже камны кончуг сук-кулап алыр. Меңээ чүктедип каар пөс хавы бар. Ону долдур эндере серенги (оттуг-ыаш) болур.

Оттарны чыыры база тускай. Чүгле хөлегелиг черлерден чыыр оттар база бар. Чамдык оттар-ның чүгле бүрүлерин алыр, а чамдыктарының чүгле сывын алыр. Өскелериниң чаңгыс чечээн алыр дээш... аңгы-аңгы. Шалың кырын-дан дүшпээнде чыыр оттар база бар. Чамдык оттарны дазылы-биле казып алыр. Ол каскан черинче дораан серенгини шаккаш, өртте-дир. Мээң кол-ла кылыр-ла даал-гам-на ол. Оон ыңай хал аксы тудуп бээр. Чүктөп чораан хөй серенги-ниң ажыглалы ындыг турган. Ын-дыг оттарны чаттыг оттар дээр. Чаттыг оттарның каскан орнун до-раан өрттөтпөскө, чаыс-чайык кут-тулуп, диңмиреп, кызаңнап, чаңнык дүжүп, кудай-дээр баксыраар.

База бир солун от бар. Ону даайым Улуг-Ойт дээр кижжи. Ол отту база үстүнде адаттыгтай тайгаларның бээр арнындан чыыр. Казарда кижини "ырадыр туруп ал" дээр. Бир-ле чүве чугаалап, бү-дүү казар. Черле дөстүнмей: "Чүнү чугаалап турдун?" — деп айтыра-рымга, тода чугаалавас-даа болза, каксы тайылбырлап берген: "Ол Улуг-Ойту казарда, бир кижжи ады адап тургаш алыр. Ол дээрме мен сени алыр, сен ону ал дээни ол" — деп чугаалаар кижжи. А ол Улуг-Ойтуң дазылдары чамдыкта кижжи дүрзүлүг-даа болур. Кончуг тускай. Ол от-биле эмненирде база ол адырларын кичээнге алыр. Бажы баксыраан улусту дазылдың бажы-биле эмнээр, хол-буду берттинген улусту хол-бут ышкыш адырлары-биле эмнээр. Кончуг күштүг эм от деп даайым чугаалаар чүве. "Кажан-даа сен ол отту кам-хайыра чок каза бербе" — дээш, шириини кончуг апаар. Улустан чажыт казар от дээр чораан. Черле ынчаш даайым менээ от кастырбас кижжи.

Барган черге оттарны бо чы-дыр, дуу чыдыр деп айтып халып-ла турар мен. Калбак-Аян деп черде ай-бестин хөйү-даа кончуг, ону чандыр көрбөс кижжи. Оргу бажы өзенниң оңгарлардан кымчы сыптаар кызыл өзөк база чыыр.

Тайга кырынга үнүп кээрме, чаражын канчаар! Долгандыр бүгү чүве адышта дег көстүп кээр. Шып-шык кырынга үнүп келгеш, "ырла" деп мени көгүдөр чүвези бар кижжи. Бичии бодум алгырып-алгырып, тайгаларга чаңгыландыр бадыра-ла бээр мен. Шуут кыңгыраар чүве боор.

Сыын-мыйгак турлаа болган Сыннар адаа Бидилимни. Сыннар адаа Бидилимниң Сыгыргазы болган болза — дээш, бадыраар мен.

чап, талыгырже көрүпкөн үр-ле олургулаар. Та чүнү хандыр бодап олурган чүве?! Оон таалыңындан хүнезин уштуп, чөмөненир бис. Хүне-зин кылдыр авам биске сүт-биле хоюдур чугудуп каан өл ааржыны, көңүлге куткаш, тараа шөйгөн быштак сүп бээр, ол-ла. Хүнзедир ону чип хүнзээш, аштавас-даа бол-лур чүве. Ынчал хүнзедир от чыып хүнзээш, таалың доларга, ам хүн ашпаанда, бадыптар бис. Тайгадан бадарга, чамдык куу сигенниг чер-лер таваржыр. Ону куду чунгулап бадыптар бис. Мен, тенек кижжи, амырай-ла бээр мен. Чуглуп-даа чоруур-ла, эт-кешке аарзынар чүү-даа турбас. Ол бадып олургаш, дөргүннерден чечектиг от чыыр. Оон суг кыдыы черге келгеш, черде чыпшына берген бүрүлүг от чыыр. Ам бодап чоруурумга, ол подорожник хире. Ол хөй оттар-ны ам кандызын кандыг деп сак-тыр боор! Хөй чылдар эрткенде, кырып улгадырга, сагышка артпас болур-дур.

Аалга чүгле кирип келиривис-ке, кудук-чайык кызаңнаашкын, диңмирээшкын, катый хаара үер аксы чааптар. Ынчал баарга, даа-йым чаттыг оттарын отче кааптар кижжи. Кудай дээр аясканда, таа-лыңындан оттарын уштуп, ожук кырынга кургадып, азарын азып, бестерни хендирге дискеш, от кырынга кадырып алыр.

Күс келирге, мен школаже чоруптар мен. Отчуржап даайым ол оттарын Делегей ээзи Тере-Комбу акызынче чорудуп турган деп дыңнаан мен.

Сөөлүнде бир дыштанылгада аалымга келиримге, даайым авам сугда олурар. Ол аптара ажиткан, ында аш-чөмөнниң дээжизи, арага-дары-даа бар. Эң-не кайгаан чүүлүм — аптара иштинде чула кыпсып каан турар. Оң ужу-руктазы та кандыг турган чүве. Улуг улус чугаазы дыңнавас чоор дээш, авам мени даштыгаар үндүр айы-лаптар. Ынчаар-ла хөй чүүлдерниң утказын билбес артканым ол. Ада-иен бичимде-ле "бурганнай бер-ген" соонда, ол даайым-биле үр үеде ужуражып-даа чадаан мен.

Бир катап угбам аарый бээрме, даайымны адап-сурап четкен мен. Чүвениң ужурун чугаалаарымга, менээ үш таң берген. Ону хөй мүнүнге соолдуруп ижер чүве деп тайылбырлаан. Ол үш таңны оон хөй ишпес чүве деп чагаан. Оон ынчан угбам бир-ийи хонуктан дораан экирип сегий берген ийин.

Мен бодум база өзүп, Кызылга эртем-билиг чедип чорупкан мен. 1967 чылда Кызылдың көдээ ажил-агый техникумун дооскаш, Кара-Талга чеде бергенимде, даайымның Чиңгин-оол деп тракторист огу ажилдап турар, оң кадайы Анай-оол (ол үеде кыс улусту оол деп адаар турганы быз элдеп-автор) фермага ажилдап турган. Ынчан мал эмчилериниң санитары турган Кызыл-оол деп кижиниң кадайы бызаа ажаакчы-зының адын база Анай-оол дээр чүве. Оларның-биле ынчан та чүге таптыг чугаа-соот кылып, арала-жып чугаалашпаан чүве. Ам кай-гаар-дыр мен. Бызаа ажаакчызы Анай-оол деп угбай — В.Х.Кара-оолдун кады төрөөн угбазы. Өг-бүлө тудуп, Мөңгүн-Тайга чурттуг кижиге баргаш, ынаар көжүп чо-руур деп турумда, Отчуржап даа-йым келгеш: "Тайга-тандының бе-йим чорудуп деп

турар-дыр сен. Арт-сын кырынга, суг бажы черлерге чажар сен — дээш, ийи савага ийи аңгы аржаан бергеш, — бирээзин барган че-ринге чурттаар оран-саваң дол-гандыр чажып аар сен" — деп ча-гаан. Оон ном-судур номчуп бер-ген. Ол номчуп ора: "Элдептиг чүүлдер бар-дыр, машина-бал-гатка оваарнып чоруп көр. Айыыл база көстүп тур" — дээн. Шынап-ла, даайым чагыын күүседип, орук дургаар арт-сын кырынга, суг бажынга аржааным чажып, барган черимге чурттаар бажыңым дол-гандыр база аржааным чашкан мен. "Даш — октаан черинге, кыс берген черинге чоруур" дээн ыш-каш, ол улуг чуртка Мөңгүн-Тайга-ның Мөген-Бүрөн деп кыдыг-кы-зыгаар суурунга чуртталгамның хөй кезини чурттап эртим. Хып дээн чалыы он сес харлыымдан тура, аңаа чурттааш, кырып келгеш, чуртсуна-даа берген мен ийин.

Ажил-агыйның хайныккан агы-мынга алыскаш, даайымның "ма-шина-балгаттан оваарнып чор" дээнни уттулган турган үемде хенертен айыыл болган. Ажилым аайы база ындыг: мал эмчизи кижжи хүннүн-не машина-балгаттыг аал-дар кезири. Бир ындыг ажил үе-зинде кончуг кадырдан бадып ора, совхоз машиназы-биле орук озал-ондаанга таварышкыш, мүн-не чүгээр тын менди болган мен. Оон даайымның чугаазын ам-на сактып бодап, тейлеп чордум. Хай-халаптан күжүр даайым база кам-галап кааны ол-дур деп иштимде ам-даа сактып, бодап чоруур мен. Ол-ла олчаан Оран ээзи Отчур-жаптың кажан, каяа чок болганын, кайда ажааганын-даа билбесим-не шын.

Кижжи улгады бергеш, дөмей-ле чуртунче чаныксаар, пенсия назылыг апаргаш, уругларым ачазындан: "Сээң чуртунга хөй чылдарны чурттап эртивис, ам мээң чуртумга арткан үени чурттап көрээли" — деп дилээримге, чөп-шээрешкен. Чаа-Хөлче көжүп кел-ген бис. Аңаа бир мындыг хөктүг төөгү болган де.

Бир-ле аарааш, кожуун эмнел-гезинге чыттым. Даштыгаа агаар-лап турар үемде бир санитарка

уруг чанымга келгеш:

— Кадыг-оол деп ашакты ди-лээш, шуут кайыын-даа тыппадым. Канчап дезип үне бергени ол болду? — деп хыйланып тур.

— Кадыг-оол дээрме мен-не-дир мен — деп харыылаарымга, ол уругнун арны-бажы кыза берген, эпчоксунуп харыылады.

— Буруудатпайн көрүңер. Эр кижжи деп бодааш, өскээр дилеп турган-дыр мен. Кирээлиңер, сы-кыртыр үе келген — диди.

Оон чугаалажы бээримге, Чиң-гин-оолдун керни болду. Адын сагынмас-тыр мен. Ам-даа ында ажилдап тур боор ол. Чаа-Хөлге беш чыл ажыг чурттааш, дөмей-ле Мөңгүн-Тайгаже чоруксаавыс келир, кыраан назыда катап база дедир чорупкан бис. Бедиктер теп, ында-ла чурттап артывыс.

Ам даайымның ажы-төлү-биле орта аралашпайн чоруурумга буруузунар-дыр мен. Чиңгин-оолдун ажы-төлү хөй деп дыңнаан мен, караам суглуг олурда, мени тып, мээң ажы-төлүм-биле таны-жып, эдержи, аралажып чораан болза деп күзелим бар. Амгы шаг-ның ажы-төлүнүн ук-төөгү коптар-базы дыка харааданчыг-дыр. Ам бодум харым дөгү берген. Уруг-ларым ачазы Кара-оол Успун че-ден чоокшулай берген. Ажы-төлүм беш кыс, ийи оолдан уйнуктарым, ажы-төлү өзүп, шупту 29 кижжи четкен бис. Олар Тывада, орус чур-тунда, даштыкыда тоо быдарал, эртем-билиглер өөренип, ажилдап чорлар. Оларга кандыг-даа тава-рылгада ажык-кончаа, алдар-ат сүрбейн, тыва чонунга ажыктыг, улугну улуг деп, бичиини бичии деп хүндүлөжип чурттап чоруурун ке-ээде чагып чоруур мен. Эки кыл-ган ажил кажанда-даа элеп читпес, сөөлү барып, алдар болур дээрзин олар медегер чоруур дээрзинге бүзүрелим улуг.

Бо чүүлү сактып, бижииринге идиг берген тыва чуртун Баштыңы Шолбан Валерьевичиниң авазы улуг өгбө Анай Балчыровна Кара-оолга четтиргеним илередип мөгөйдим.

Хүндүткел-биле, күш-ажыл-дың хоочуну, ийиги бөлүктүн инвалиди Кадыг-оол УСПУН.

ЛАМА-БАШКЫ КЫРГАН-АЧАВЫС ДУГАЙЫНДА

Бистиң кырган-ачавыс Отчуржап Александр Данович 1908 чылда Эрзин суурга төрүттүнгөн. Ук-ызыгууру ламалар. Кады төрөөн акызы Тере-Комбу. Ол Бурятияга чурттап-ажылдап чораан. Ону Кенден башкы деп база адап чораан. Репрессия үезинде истеп-сүре бээрме, ол ынаар дезе берген, а Отчуржап башкы кончуг тудуг кылыр болгаш, районнарда, Кызылга школа, эмнелгелер тудуп, прорабтап чорааш, репрессиялар дээш сүре бээрме, ол ажилын каапкан. Ол Улуг-Хемни кежер паром база кылдырткан кижжи.

1930 чылдарның төңчүзүнде эмчи училищезинге 3 ай курс дооскаш, Шагаан-Арыгга божуур эмнелгеге акушеркалап ажилдап турда, база-ла лама ук-ызыгуурлуг сен дээш, репрессиялар дей берген. Оон бээр улусчу эмчи болуп, эм оттар-биле чонну эмнеп, домнап, хай-бачыт чайладып, чонга ачы-дузанын көргүзүп чорааш, эм оттарны хөйүнү чыггаш, Улан-Удэге эккеп, оон дедир Тываже эмнер эккеп, чонну эмнеп чораан. Бистер, уруглары, төрөлдери дөгере оттарны чыгып, кургадып, соктап берип чордувус. Кырган-ачавыс кончуг ажилгыр кижжи.

Уйнуу Оюмаа ОТЧУРЖАП.

Чаа-Хөл суур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

2011 чылда Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарына белеткелдин дугайында

2011 чылдың апрель 15 №122-р Кызыл хоорай

1. Коштунганын бадылаар:

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле организастыг комитеттинг составын (моон соңгаар - оргкомитет);

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле ажылчын бөлүктүн составын (моон соңгаар - ажылчын бөлүк);

2. Ажылчын бөлүк Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле хемчеглер планын ажылдап кылыр болгаш, 2011 чылдың апрель 22-ге чедир оргкомитетке кирир.

3. Оргкомитет (Дамба-Хуурак) 2011 ч. май 17-ге чедир Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле хемчеглер планын Тыва Республиканың Чазаанга чугаалажып көөрү-биле кирир.

4. Кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-

Довурак хоорайларның чагырга черлерининг удуртукчуларына 2011 ч. апрель 21-ге чедир Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылынга тураскааткан байырлыг хемчеглер чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле организастыг комитеттерни тургузарын, чогуур хемчеглер планнарын бадылаар болгаш оргкомитетке кириринг сүмөлээр.

5. Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың сентябрь 16-да "Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының белеткелининг дугайында" №227-р айтышкынның күжүн чидирген деп санаар.

6. Бо айтышкынны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

7. Бо айтышкынның күсүлдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды А.П.Дамба-Хууракка даргазыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың апрель 15-те № 122-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле организастыг комитеттинг СОСТАВЫ

А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, даргазы;

В.И.Ендан — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — даргазының оралакчызы;

А.М.Монгал — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының удуртукчузу, даргазының оралакчызы;

О.П.Тулуш — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының социал политика эргелелинги начальниги, секретары;

Ю.Ю.Ананьин — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының удуртукчузунун оралакчызы — Тыва Республиканың сайыды;

Р.М.Арчимеева — Тыва Республиканың Архив агентилелинги директору;

К.А.Бичелдей — Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун директору (чөпшээрешкени-биле);

К.Т.Даваа — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизининг) даргазы;

С.К.Долгар — дайынның, күш-ажылдың, Чепсектиг Күштерининг болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнарның хоочуннарынның (пенсионерлерининг) Бүгү-россияның хөй-ниити организациязының Тываның регионалдыг салбырының даргазы (чөпшээрешкени-биле);

В.О.Донга — Тыва Республиканың культура сайыды;

Ю.А.Килижеков — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды;

Г.Д.Куулар — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының удуртукчузунун оралакчызы — хамааты ниитилелинги институттары-биле кады ажылдажылга болгаш де-

вискээр хөгжүлдө эргелелинги начальниги;

О.Д.Куулар — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының оралакчызы;

А.Ф.Лобанов — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыды, удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);

С.С.Б.Монгуш — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитининг айыыл чок чоруунун чөвүлелинги секретары;

Ш.Ч.Монгуш — Тыва Республиканың юстиция херектерининг талазы-биле сайыды;

У.К.С.Ондар — Тыва Республиканың аныяктар херектерининг болгаш спорт талазы-биле сайыды;

С.Ч.Ондар — Таңды кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

А.С.Попов — Россия Федерациязының Президентизининг Аппарадының Сибирь федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзининг Тыва Республикада кол федералдыг инспектору (чөпшээрешкени-биле);

А.М.Потапова — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

В.В.Самбуу — Таңды кожуунун Кочетов сумузуун чагырга баштыгы (чөпшээрешкени-биле);

В.В.Сат — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажыл-агый чаартылгазының сайыды;

Э.М.Соном — "Чаңгыс демниг Россия" партиязының Тываның республика куускомунун удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);

В.Н.Туев — "Тыва Республиканың Кызыл хоорайы" хоорай округунун Төлээкчилер хуралының даргазы (чөпшээрешкени-биле);

В.Т.Ховалыг — Кызыл хоорайның мэри (чөпшээрешкени-биле);

Л.К.Шойгу — Россия Федерациязының Федералдыг хуралының Күрүнэ Думазының Федералдыг чыгыжының депутаты (чөпшээрешкени-биле)

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың апрель 15-те № 122-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 чылын байырлаарының чорудулгазының болгаш белеткелининг талазы-биле ажылчын бөлүктүн СОСТАВЫ

I. Саң-хөө экономика бөлүү

Ю.А.Килижеков — Тыва Республиканың саң-хөө сайыды, удуртукчу;

Л.В.Трусова — Тыва Республиканың экономика сайыды, удуртукчуның оралакчызы;

Т.Д.Моламдай — Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының экономиктиг хөгжүлдө эргелелинги начальнигининг оралакчызы, секретары;

О.В.Дугур-Сюрюн — Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының сайыды;

М.Х.Кара-оол — Кызыл хоорайның мэрининг оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

С.Ч.Ондар — Таңды кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

М.М.Чүлдүм — Тыва Республиканың

Дээди Хуралының (парламентизининг) экономиктиг хөгжүлдө болгаш бюджет талазы-биле комитеттинг даргазы (чөпшээрешкени-биле);

Ю.П.Южаков — Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкының даргазы (чөпшээрешкени-биле)

II. Социал айтырыглар бөлүү

А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, удуртукчузу;

В.О.Донга — Тыва Республиканың культура сайыды, удуртукчуның оралакчызы;

В.Б.Сарыглар — дузалакчы — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының

социал политика эргелелинги килдизининг начальниги, секретары;

Р.М.Арчимеева — Тыва Республиканың Архив агентилелинги директору;

У.П.Бичелдей — Тыва Республиканың Культура салгалының объектилерин (төөгү болгаш культура тураскаалдарын) камгалап-кадагалаарының талазы-биле албанының удуртукчузу;

Л.Л.Волгина — Кызыл хоорайның мэрининг оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

Л.Б.Кара-Сал — Тыва Республиканың Хамааты байдалының актылар бижидилгезининг эргелелинги (агентилелинги) директору;

О.Д.Куулар — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының оралакчызы;

С.Ч.Ондар — Таңды кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

У.К.С.Ондар — Тыва Республиканың аныяктар херектерининг болгаш спорт талазы-биле сайыды;

А.М.Потапова — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

А.В.Сухов — Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле регионалдыг социал камгаладылга салбырының — Күрүнө албан черининг эргелекчизи (чөпшээрешкени-биле);

Б.А.Тугур-оол — Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле Пенсия фондузунун салбырының — Күрүнө албан черининг эргелекчизи (чөпшээрешкени-биле)

III. Чылыг-энергетика комплекзининг, тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының, харылзааның болгаш үлетпүнүн талазы-биле бөлүү

В.В.Сат — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажыл-агый чаартылгазының сайыды, удуртукчузу;

К.Б.Сагаан-оол — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды, удуртукчуның оралакчызы;

О.С.Севек — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының тудуг, инфраструктура, энергетика болгаш үлетпүр эргелелинги начальниги, секретары;

И.Ю.Грейсеров — Тыва Республиканың орук-тудуг комплекзининг болгаш харылзааның сайыды;

В.Д.Кара-Сал — Тыва Республиканың бойдус курлавырының болгаш экология сайыды;

А.Б.Көк — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизининг) депутаты (чөпшээрешкени-биле);

С.И.Решетников — Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилелинги директору;

В.С.Чаж-оол — Тыва Республиканың Чонну ажылга хаара тудар күрүнө агентилелинги директору

IV. Көдээ ажыл-агый талазы-биле бөлүү

В.И.Ендан — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, удуртукчузу;

А.М.Саая — Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыды;

Т.Д.Балдай-оол — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының секретариатының удуртукчузу, секретары;

Э.Э.Дагба-Лама — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизининг) депутаты (чөпшээрешкени-биле);

А.С.Новиков — Тыва Республиканың Аңнаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүнө комитетининг даргазы;

С.Ч.Ондар — Таңды кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

Г.С.Д. Ондар — Тыва Республиканың бойдус курлавырының болгаш экология сайыдының оралакчызы;

Р.М.Самыя — Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанының удуртукчузу;

И.В.Чучев — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизининг) аграр политика болгаш бойдус ажылгалының талазы-биле комитеттинг даргазы (чөпшээрешкени-биле)

V. Организастыг бөлүү

Ю.Ю.Ананьин — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының удуртукчузунун бириг оралакчызы — Тыва Республиканың сайыды, удуртукчузу;

Г.Д.Куулар — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының удуртукчузунун оралакчызы — хамааты ниитилелинги институттары-биле кады ажылдажылга болгаш девискээр хөгжүлдө эргелелинги начальниги, удуртукчуның оралакчызы;

М.М.Маңнай-оол — Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу

оралакчызының секретариатының удуртукчузу — Тыва Республиканың секретары;

Х.В.Кызыл-оол — Тыва Республиканың күүсекчи болгаш эрге-чагырга органын ажыл-чорудулгазын хандыра-биле автобааза" КАА-ның начальниги;

Т.Д.Монгуш — Россия Федерациязының Президентизининг Аппарадының федералдыг округунда Тыва Республиканың эргелиг төлээзининг инспектору (чөпшээрешкени-биле)

Р.В.Мөнге — Тыва Республиканың тыкы экономика харылзааларының биле агентилелинги директору;

Ч.Х.Монгуш — "Өдүген" а. комплекзининг КУБ-тун директору;

Т.Б.Монгуш — Тыва Республикада лужудулга күрүнө эрге-чагырга органын ажыл-агый эргелелинги КАА-ның начальниги;

В.В.Самбу — Таңды кожуунун сумузуун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

В.Т.Ховалыг — Кызыл хоорай (чөпшээрешкени-биле)

VI. Хөй-ниитининг корум-чолбоору болгаш хамаатыларның айыл чок хандыраар талазы-биле бөлүү

С.С.Б.Монгуш — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-айыыл чок чоруунун чөвүлелинги удуртукчузу;

А.Ф.Лобанов — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле)

В.В.Зубков — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-айыыл чок чоруунун чөвүлелинги рианын килдизининг начальниги тары;

Р.Ч.Алмазов — Тыва Республиканың Шийткел күүселдезининг федералдыг эргелелинги начальниги шээрешкени-биле);

В.М.Барына-Сады — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизининг) хөй-ниитининг айыыл чок чоруу болгаш чанының айтырыгларының талазы-биле комитеттинг даргазы (чөпшээрешкени-биле);

Э.Д.Байыр-оол — Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле камгалалының, онза байдалдар бойдус халаанының уржуктарын чайлазы-биле херектер яамызының килдизининг начальниги (чөпшээрешкени-биле);

Н.В.Дудуп — Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле федералдыг миграция албанының килдизининг начальниги (чөпшээрешкени-биле);

Н.М.Монгуш — Тыва Республика вискээринге хамааты камгалал ад-ажыл-чорудулгазын хандыраарының биле чурттакчы чонну болгаш девискээр онза байдалдардан болгаш камгалаарының агентилелинги директору;

А.А.Светличный — Тыва Республика талазы-биле Наркотиктер саарылга контролюнун талазы-биле федералдыг эргелелинги начальниги шээрешкени-биле)

VII. Информатика хандырылга талазы-биле бөлүү

Д.И.Оюн — Тыва Республиканың Даргазының оралакчызы, удуртукчу;

О.Д.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүленин удуртукчуның оралакчызы;

М.А.Чанзан — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының тарианын удуртукчузу, секретары;

Р.М.Арчимеева — Тыва Республиканың Архив агентилелинги директору;

Э.С.Лифанова — "Плюс информатика" солунун редактору (чөпшээрешкени-биле);

С.С.Монгуш — "Шын" солунун редактору (чөпшээрешкени-биле);

Х.О.Ооржак — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизининг) информатика-аналитиктиг эргелелинги начальниги, Тыва Республиканың Журнал эвилелинги даргазы (чөпшээрешкени-биле);

Д.Д.Салчак — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының информатика-аналитиктиг эргелелинги начальниги;

Р.В.Тас-оол — "Тувинская правда" солунун редактору (чөпшээрешкени-биле);

О.В.Фенцель — А.С.Пушкин аттыг национал библиотеказын директору (чөпшээрешкени-биле);

А.И.Чымба — "Тыва" ВГТРК" ФКУ директору (чөпшээрешкени-биле)

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2011-2013 чылдарда "Тыва Республикага аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары азы оларның чурттаар байдалдарын экижидери" республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

2010 чылдың октябрь 15 №421 Кызыл хоорай

Аныяк өг-бүлелерни чурттаар оран-савазы-биле хандыларына байдалдар тургузар чурттаар байдалдарын экижидери республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

1. Мында кошкан 2011-2013 чылдарда республиканың тускай сорулгалыг "Тыва Республикага аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары азы оларның чурттаар байдалдарын экижидери" программаны бадылаарының дугайында

2. Тыва Республиканың Экономика, Тыва Республиканың Саң-хөө яамылары ук

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың октябрь 15-те №421 доктаалы-биле бадылаан

2011-2013 чылдарда "Тыва Республикага аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары азы оларның чурттаар байдалдарын экижидери" республиканың тускай сорулгалыг программаны

2011-2013 чылдарда "Тыва Республикага аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары азы оларның чурттаар байдалдарын экижидери" республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

Паспорту

Программаның ады - 2011-2013 чылдарда Тыва Республикага аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары азы оларның чурттаар байдалдарын экижидери республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

Программаны ажылдап кылырының дугайында шийирни хулээп алган ай-хүнү Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың июль 7-де №164-р "2011 чылда республиканың тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелдерин ажылдап кылырының дугайында" айтышкыны

Күрүне чагыкчызы - Тыва Республиканың Чазаның

Ажылдап кылган кол орган — Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый яамызы

Сорулгалары — республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары байдалдарын тургузары:

чуртталга оран-савазын тудар азы саң-хөө алырынга чээли азы чуртталга ипотекаларын берип турар банкыларның болгаш өскө-даа организацияларның акша-хөреңгилерин кириштирери, база ол ышкаш аныяк өг-бүлелерниң боттарының хуу хөреңгилерин чыгларынга дуза кадары

Чугула көргүзүлгелер болгаш сорулгалыг индикаторлар — Тыва Республиканың республика бюджетиниң күсели-биле (ооң иштинде чуртталга ипотекаларын болгаш чээли-ер ажылгалы-биле) чурттаар байдалдарын экижидери аныяк өг-бүлелерниң саны — 57; чурттаар байдалдарын экижидери негетинип турар аныяк өг-бүлелерниң ниити санында чурттаар байдалдарын республика бюджетиниң күсели-биле экижидери аныяк өг-бүлелерниң кезээ — 5,7 хуу

"2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүн хөгжүлдери" республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

2010 чылдың ноябрь 19 №507 Кызыл хоорай

Ажылдап турар бүдүрүлгелеринге чур-дузалыг бүдүрүлгени сайзырадыр, чаа технологияларны болгаш бүдүрүлгелерни өлөтөдир, республиканың үлетпүр адырларында продукция үндүрүлгезинин хемчээлиниң турум өзүлдезинге байдалдарын хандылар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың ноябрь 19-та №507 доктаалы-биле бадылаан

"2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүн хөгжүлдери" республиканың тускай сорулгалыг программаны

Программаның ады — "2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүн хөгжүлдери" республиканың тускай сорулгалыг программаны бадылаарының дугайында

программаны, ооң боттандырылганынче үндүртүнген акшаларның хемчээлин чылдың-на тодаратпышаан, Тыва Республиканың республика бюджетиниң күсели-биле акшаландырат тускай сорулгалыг программаларның даңзынче кириер.

3. Бо доктаалдың күсүлдезинде контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С. Иргитке дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

Боттандырылганың хуусаалары болгаш үе-чадалары — 2011-2013 чылдар
Акшаландырышкынының хемчээли болгаш үндезинери — программаның акшаландырышкынының ниити хемчээли 79 500,0 муң рубль, ооң иштинде республика бюджетиниң күсели-биле — 30 000 муң рубль, бюджеттен дашкаар дөстөр — 49 500,0 муң рубль;
2011 чылда — республика бюджетиниң күсели-биле — 10 000 муң рубль;
бюджеттен дашкаар дөстөр — 16 500,0 муң рубль;
2012 чылда — республика бюджетиниң күсели-биле — 10 000 муң рубль;
бюджеттен дашкаар дөстөр — 16 500,0 муң рубль;
2013 чылда — республика бюджетиниң күсели-биле — 10 000 муң рубль;
бюджеттен дашкаар дөстөр — 16 500,0 муң рубль

Программаның боттанылганының баш удур көрүп турар түнелдери болгаш социал болгаш бюджеттиг ужу-дузазының көргүзүлгелери — чуртталга ипотекаларын болгаш чээлилер берип турар банкыларның болгаш өскө-даа организацияларның немелде акша-хөреңгилерин, база ол ышкаш хамаатыларның боттарының хуу хөреңгилерин чуртталга адырынче кириштиргениниң түнелинде Тыва Республиканың 57 аныяк өг-бүлелерниң чурттаар байдалдарын экижидери

Программаның күсүлдезинде контролду организастаарының аай-бажы — программаның хемчеглерин күсүлдип турарында ниити контролду Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый яамызы боттандырып турар.

да" №55 доктаалы

Программаның күрүне чагыкчызы — Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызы

Программаны ажылдап кылган кол орган — Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика яамызы

Программаның сорулгалары — сорулгалары:

ажылдап турар бүдүрүлгелеринге ужу-дузалыг бүдүрүлгени сайзырадыр, чаа технологияларны болгаш бүдүрүлгелерни негетидери, республиканың үлетпүр адырларында продукция үндүрүлгезинин хемчээлиниң турум өзүлдезинге байдалдарын хандылары;

сорулгалар:
бүдүрүлгениң күштерин чаартыр болгаш техниктиг эде тургузар, удуртулганың болгаш бүдүрүлгениң тургузуун сайзырагайжыдар;

продукцияның чижилгеге киржип болур чаа хевирлерин үндүрер талазы-биле бүдүрүлгелерни тургузар;

адырда бүдүрүлгелерниң инновациялар талазы-биле сонуганчыын хандылар, регионнар аразының болгаш даштыкы экономиктиг харылзааларны сайзырадыр;

улус-чоннун ус-тывыш чоруун кадагалаар болгаш сайзырадыр;

адырда ажылчыннарның социал камгалалын хандылар, бар ажылчын олуттарны арттырат болгаш чаа олуттарны тургузар

Программаның кол сорулгалыг көргүзүлгелери болгаш индикаторлары —

2013 чылда даг-дүгүнүн үндүрүлгезин, 2009 чылдың деңгели-биле деңгезерге, 2,5 катап хөй кылдыр, чылда 12 тонна чедир улгаттырар;

ажылчын олуттарның санын 131 кижиге чедир көвүдөдир;

2013 чылда өглерниң кол өзек кезектеринин үндүрүлгезин 72 түү чедир көвүдөдир (2010 чылда — 30);

немей 10 ажылчын олуттарны тургузар; суй белек продукциязының үндүрүлгезин — 2,3 катап, национал хептин болгаш индиктерниң — 1,4 катап көвүдөдир, немей 5 ажылчын олуттарны тургузар;

электри четкилеринге технологтуг чаа күштерни кошканы-биле холбаштыр кожуунарга үлетпүр адырынга 153 ажылчын олуттарны тургузар

Программаның боттанылганының хуусаалары болгаш үе-чадалары — 2011-2013 чылдар

Программаның кол хемчеглеринин даңзызы — ажылдап турар болгаш ажыг-

лалга чаа кирип турар үлетпүр объектилеринге чаа технологияны болгаш чаа техниканы ажылгалга кириер;

үлетпүр бүдүрүлгелеринин кол угла-нышкыннарының күрүне деткимчези; чаа ажылчын олуттарны тургузар; улус-чоннун ус-тывыш чоруун кадагалаары болгаш сайзырадыры

Программаның акшаландырышкынының хемчээли болгаш үндезинери — программаның хемчеглеринин республика бюджетиниң күсели-биле акшаландырышкынының ниити хемчээли 31500,0 муң рубльди тургузар, ооң иштинде:

2011 чылда — 6800,0 муң рубль; 2012 чылда — 12350,0 муң рубль; 2013 чылда — 12350,0 муң рубль.

Республика бюджетиниң арга-шинээн көрүп тургаш, программаның хемчеглеринин акшаландырышкынын чылдың-на эде көөр.

Программаның боттанылганының баш удур көрүп турар түнелдери болгаш социал болгаш бюджеттиг ужу-дузазының көргүзүлгелери — даг-дүгүнүн 2013 чылда үндүрүлгези 79,2 млн. рубльди тургузар (2009 чылдың отчеду-биле — 31,02 млн. рубль). Бүдүрүлгелерде ажылчыннарның бир айда ортумак шалыңы 2013 чылда 60 хуу чедир өзөр болгаш 14,1 муң рубльди тургузар.

Өглерниң өзек кезектеринин үндүрүлгези 2012 чылда 2,16 млн. рубльди тургузар (2009 чылда — 0,69 млн. рубль). Ажылчыннарның бир айда ортумак шалыңы — 10,5 муң рубль.

Чонар даштан болгаш үнелиг даштардан кылган херекселдерниң үндүрүлгези 640,0 муң рубльди тургузар. Ажылчыннарның бир айда ортумак шалыңы — 11,5 муң рубль.

Программаның боттанылганының үезинде кожуунарга болгаш үлетпүр адырынга чаа 299 ажылчын олуттарны тургузар.

Чыл дургузунда кол мергежилдер талазы-биле бедик мергежилдин республика конкурстарын үе-чада аайы-биле эрттирер

Программаның күсүлдезинде контролду организастаарының аай-бажы — программаның чагыкчызы тургускан турум езугаар программаның боттанылганының дугайында болгаш ооң боттанылганынче угландырган акша-хөреңгилерни чогулчалыг ажылгалтынып турарының дугайында эрге-жок чугула медээни Тыва Республиканың Экономика яамызынга болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга кириерин хандылар.

Программаның боттанылганының үезинде бюджет акшаларын чогулчалыг ажылгаларының контролон Тыва Республиканың Чазаның Аппарады боттандырат.

Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза чурумну тургузарының дугайында

2011 чылдың апрель 22 №257 Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де "Өртке удур айыыл чок чорук дугайында" №69-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2004 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың "Тыва Республикага өрттүн айыыл чок чоруунун дугайында" №1168 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2011 чылдың май 3-тен июнь 6-га чедир Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза чурумну тургузар.

2. Өртке удур онза чурумнун күштүг болуп турар үезинде дараазында немелде негелдерни доктаадып тургузар:

2.1. Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитеди:

арга-арыг өрттерин болдурбас, чайладыр болгаш шалыпкын өжүрер талазы-биле хемчеглерниң комплекзин кириген өртке удур хемчеглерни чогуур үезинде эрттирер; арга-арыг иштинде ажылдап турар кижилерниң, организацияларның аразында арга-арыгны өрттен камгалаарының айтырыгларының талазы-биле тайылбыр ажылын идепкейжидер;

2.2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының тус чер бот-башкарылга органдары:

өртке удур онгарларны тургузар болгаш чурттаакчылыг черлерни долгандыр дилиндектерни болбаазырадыр талазы-биле немелде хемчеглерни алыр;

өртке удур эки тура командаларның белең чоруун хандылар;

чурттаакчылыг черлерден дашкаар болган өрттерни өжүреринге чурттаакчы чонну хаара тудар;

өрт өжүрер суг алыр черлерге шаптаразын чок кирерин хандылар;

чурттаары айыылдыг апарган черлерден стационар азы түр чуртталга оран-савазын бербишаан, кижилерни түр көжүреринин планнарын болгаш черлерин тодардыр;

2.3. Айыттыгандар үеде хамаатыларның арга-арыгже кирер чоруун хоруур.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күсүлдезинге контролду Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединге дагзыр.

5. Бо доктаал ону албан-езузу-биле парлаан хүнден он хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

СУМУВУСТУҢ ЭГЕ ҮНДЕЗИЛЕКЧИЛЕРИ

Бай-Тайганың эргиде Көп-Сөөк сумузунга Улуг-Ооруг, Аныяк Ооруг, Кызыл-Даг адаа, Көп-Сөөк шынаазы ынчаар девискээрлер хамааржып турган. МЧАЭ-лер соонда турган бичежек «Кызыл Тук», «Чаа орук», «Тиилелге» колхозтарны каткаш, «Тиилелге» деп ат тывыскаш, каш бажыңнарлыг Кызыл-Даг суурну колхозтун төвү кылып каан. Колхозтун даргазынга Көп-Сөөк чурттуг мээң ачам Сундуй-оол Салчак соңгуткан.

1951 чыл. ТАР турда, Москва-ның КУТВ-ка (Чөөн чүктүн ажилчы чоннарының коммунистиг университети) белеткел өөрөдигени өөрү-биле 1936 чылда эрткеш, Ойрот-Тура хоорайга (Даг-Алтай-ның техникумун) зоотехник мергезилди ол чедип алган. Ынчангы Тывага хөй эвес санныг көдээ ажил-агыйның тускай эртемнигеринин бирээзи. Ол техникумну дооскан өөрүнден Тывага көскү ажилдап чорааннар Тамара Чаш-ооловна Норбу, Бай-Кара Шөжүл-беевна Долчамаа олар-дыр. Чаңгыс бөлүккө дооскан эштери: Бий-Хемден Кыргыс Шөмбүл, Феликс Сеглеңмей, Иван Шангыш, Даваалаң Саая (Эрги-Барлык), Салчак Доржу (Бай-Тал), Ондар Папың (Сүт-Хөл) болгаш өскелер. «Тыва ынчан аңгы күрүне турган болгаш, оон келгеннерни өөрөдирде мергежилиниң шынарын бедидеринден аңгыда, ниити билиин, спортчу сонуургалын, кижилер-биле ажилдап билиринче ССРЭ-ниң өөрөдиге черлери аажок сагыш салып турган» деп, Феликс Сеглеңмей эжи-биле ачам чугаалажып органын дыңнаан мен.

Колхозтун эге базымнарының дугайында, Кызыл-Дагның хөгжүлдизин, тус черниң чонунун кызымак ажилын, колхоз даргазының сагыш човаашкынын, таваржып турган бергелерни ачамдан билип алганым уттундурбас. Ооң демдегелинде «Тиилелгениң» эге хөргөзгизин ам бодаарга, чөгөңгиз. Техника аймаа шуут чок. 16 аът тергезинин херекселдери. Он ажыг шаңактар. Элээн каш сиген шалгылары, тараа кезер кадырлар, хомуттар бар. Сиген, тараа кезер машина безин чок турган. Аът күжү-биле ажилдаар. Эгезинде мал бажы шоолуг эвес, ылаңгыя бода мал эвээш. Колхозтун бухгалтериязынга Хертек Деспи, Иргит Төмүр, санакчызынга Салчак Арган-оол, Ооругдан Кенден сөөлзүредип кол бухгалтер бооп ажилдаанын билир мен. Колхоз тургузукчулары, ачамның идепкейлиг эштери Шөмбүл Салчак, Седип Салчак, Кандан Салчак, Барба Салчак, Тойбухаа Салчак. Ылаңгыя Узун-Шөмбүл деп шолалыг Салчак Шөмбүлдү чер ажилынга дуржулгазы, кызымаа дээш ачам онза үнелээр турган. Ажил дугайты сүмележир эштери база олар.

1952 чылдың чазынында тараа шөлүңгө чажар үрезин тывылбас берге үе турган. Тандының «Революцияның чалбыжы» колхозтун даргазы орус эжинден үрезин тарааны тыва езу-биле аалдап алгаш, ачам өөрүшкүлүг чанып келген. Машина ишти ийи тонна ажыг кызылтас ийин ол.

— Ам дээрде үрезинге биске бо чедер. Тандыжылар ам бир машина тарааны соомдан чорудар болганнар. Ол тараа кээрге, чамдызын кызы амыдыралдыг колхозчуларга үлөп бээр бис — деп, хову бригадири Узун Шөмбүлге ачам чугаалап орач чораан.

Кезек үе болганда, Тээли чорааш, ачам хөөнү багай чанып келген. Авам ону эскерип кааш:

— Чүү болду? — деп айтырды.

— Тандыдан келген бир машина тарааны эккелген орус чолаачы кижиге малгаштан сестип, Тээлиден телефон дилеп, контора кезип турда, кожуун даргалары билип кааш, хөй кезинин Бай-Талче, эвээш кезинин Шуйже берипкен черге таваржып, чолаачыны үдепкеш келдим — деп харыылады.

— Деткимче көргүзөр туржук, ужур-дүрүм чок даргалар-дыр он

чүүк машиназы, «ГАЗ-51» марка-ны чүве. Ону чалап эккел алганы Салчак Комбу чолаачылаан. Колхоз чолаачыларны чоорту өөрөдип алган. Ооң соонда ол машинаны Үрүле Хертек чолаачылаан. Колхоз чүгээр мандый бергенде, ийги чүүк машиназы «ГАЗ-51»-ни ол-ла арга-биле садып алганнар. Ону Сандыжап Хертек мунуп турду. Ийги машинаны Бады-Назын үр чолаачылаан. Бады-Назынны чолаачыларның эң кызымаа, ак сеткилди деп ачам мактаар кижиге.

Тура тайгазының суун сугатка ажыглаары-биле бадырар ажилды партия райкомун ол үелерде ачамга дааскан турган. Унну бүдүп, чиде берген арыкты даг бели черлеп бадырар, хөй күш негеттинер шүүт-түг ажил боорга, ачам ойталаан. Бир талазында, ол девискээрде та-

биле холбажып, тайганың чер, суг дагылгазын организастаан кижидир бо. Ынчангаш партиядан үндүрген бис — деп харыылаан.

— Даалганы күүседирде, кымдан дуза дилээри, азы өске чүнү кылыры — ооң хууда херээ-дир. Ша-жын кижилери-биле холбашкаш, боду ламалай бербээн ышкажыл. Канчап мынчаар сорулганарга чорүшкөк, мугулай шиитпир кылып турар силер. Кижинерни партияга арттырары — хуннун айтырыгы, негелдиз-дир. Силерниң кайы-бирээр ол даалганы күүседиптеринге чигзинер мен — деп чемелээн дээр. Ачамны кижигүнге арттырып кааннар. Авамга ону өөрүшкүлүг чугаалап органының херечизи мен. Колхозтун ажилы дээш ачамның таваржып чораан бергелери, элээди школачы-даа турган болзумза,

Очурну, Салчак Херек Салчак Шырапты, суу тайгы хлөб быжырык оол Салчакты, кино Окааны, Кожун-оолду, ныйн хөлбөң шыктары оолдарның тренери, туу Калзан огул Кавааны, шуу Допчаа Монгушту са-сес харлыындан Кызыл эмчилээн Дамдын Петро-чону билир. Агроном Би-биле аныянда өг-бүлө суурга назыда ажилдаа Петровна «Тываның ажилдакчызы» атка төл-ган. Ногаа аймаан сайга-рынга эң дуржулгалыг, ш-бүлө Допчаа Сергей, реновнага чону чоргаар

Колхоз үезинде чо-биле кижиге чоогунун и-турган чиндиргей малгаж Тей, Доора-Тейниң хая-д-че дажып уруп турт-маарткан». Ол ажилга ш-база киришкен. Ол тей-дустан бүдүжү чемирли-ам-даа көскү. Ооруг х-чиктин көвүрүглерин чо-биле шеф аргазын аж-удаа кылган. Суурдан Шивилиг тайгазынга ч-белеткеп, аът күжү-бил-дажыглап тургаш, ам-тудуп кааннар. Тудугта-зыларны эге чылдарда-дилип турган болгай. ынчан турбаан. Туду-самаандан, печка кылыр-тууйбуларны белеткеп, алыр турган. Чугай беле-өрттедири эң берге а-Баштайында ону билир-бергедээшкенин турга-сактып орач чүве.

Хөй эвес бол, ногаа а-хоз тарып турган. Суурну-леринин кезин куш, дагаа-турду. Үстүнде айыттын-дарнын багай эвес түн-колхоз удуртулгазының о-чы күжү, кижилерин бот-база удуртукчузунун киж-ажылдап билиринден ха-Амгы үениң аныяк киж-шина садып алырда чоңа-чегдинип, чыып турганын-ужурун билбейн, кыжыр-чадавас. Дайын соонда-чоннун амыдыралы хирел-Күрүнеден чоңа пенсия-шиитпирлеттинмен турган-билбейн баары чөптүг. Ын-Тывага байдал нарын тур-

Кызыл-Дагның мурнак-шуптузун адаары болдун-суурнуң 60 чыл оюнда но-сонуургадыр бодалдыг б-колхозтун база ооң төвү-чонунун эге үелерде шуду-ажылын, колхоз даргазын-жып чорааны бергелери-алганымның, көргөнимни-тышкынын бараалгаттым.

Колхоз даргазы ача-чуртталгазының медресиди-көдээ ажил-агыйга, зоотех-гежилинге тураскааткан ки-ниң бирээзи. Ол Каа-Хем-Хемге, Чадаананың үлөгер-циязынга, Барыин-Хемчик-Тайганың Тээлиге база шупт-ларынга ак сеткилдиг ажил-раан. Бо сактышкында амы-дың арыннарының чүгле шы-жидим. Чүге дизе чаңгыс ч-тугларым, херечи чонун э-шынга дүүшпес чүүлду мана-ры болдунмас, олар мен-шээвес.

Михаил СУНДУЙ

Чурикти өг-бүлө арты

Бөлүк удуртукчулар хурал соонда. 1-ги одуругда солагай таладан дөрт дугаарында Сундуй-оол дарга.

— деп, авам хараадалын илередип турда, кожавыс Тойбухаа кирип кээрге, өрээлинче чоруй барды.

— Черле бистиң кижиге мал-гажын кандыг дээр, шаптыктавас чүвези чок. Тандыжыларга орукту эки айтып, Тээлиге хүндүс келгеш дыңнадыпса, дораан уткуп алыр бис дээн мен. Долу тараалыг машинаны эскерип кааш, ара доза бергеннер-дир, хайлыг — деп, ачам кожазынга хомудалын илередип орду.

Тарааны үлээр деп айтышкын берген райком секретары Доржуга ачам киргеш:

— Бистиң дугуржуп эккелдиртип алган тараавысче канчап хол кире бердинер, дарга? — дээн.

Даргазы тургаш: — Чүгле Көп-Сөөк улузу хырынның эвес, үрезинер бар болгай, Бай-Талда, Шуйда үрезин чогуң билир сен. Төлөп бээр чүве-дир — дээш, тооваан.

Кожазы оргаш: — Чөпшээрел айтырбайн, хол кире бээрге, таан берге-дир — деп ачамга каттышты.

— Ужур-чөвүн чугаалаан болза, кожа чону-биле үрезин үлежиринде багай чүү боор. Чүве ыттавайн, хол кире бээрге, хомудангыг болду — деп, ачам чугаазын доосту.

Ол чылдарда колхозтар машинаны күрүнеге саржаг дужаап тургаш, садып аар турган. Колхоз баш-таар чериниң шиитпири-биле хуу чондан саржагны чээп ал турган. Баштайгы чүүк машиназының өртээ саржагның чартыын боттары белеткээш, чартыын хуу чондан чээп алган бооп турар. Чондан саржаг чыыры — нарын айтырыг, кижиге болганы ону шыдавас. Чүге дизе, кижилерниң сеткилинге кирип, бүзүредир негеттинер. Хуу чоннун кезин малдыг, шыдалдыг турган. Шак ынчаар садып алганы баштайгы

раа шөлдери колдуу чоннуу бооп турган.

— Төрээн чериң-дир. Чонун билир сен. Ажыл чугула-дыр — дээш, кыңчыктырбайн барганнар.

Таныжары Көп-Сөөктүн Мижитей деп улуг лама кижиге херектин ужурун чугаалап сүмележирге, ол дузалаар болган. Ынчалдыр Тура, Саамчыыр тайгаларының чер, суг дагылгазын Мижитей кылып, езу-лалга чыылган чоңа ачам тайыл-бырны кылып, чоннун күжү-биле Тура бугазын бадырып, улуг үүлени бүдүргеннер. Ажыл доостурга, чонну хөглөдип, хүреш эрттирип, шайлалга кылганнар.

Удаваанда ачамны райкомга келдирткеш, ламалар-биле холбашканынга сылдаглап, хемчег ап, партиядан үндүрүпкеннер. Шиитпирге ачам удурланып, партбиледин бербейн чанып келген. Айтырыгга хамаарыштыр хомудалды партия обкомунче чоруткан турган. Элээн болганда райком ону келдирткен.

Обком секретары Анкудинов ол бюрога олурушкан чүве-дир. Ол дарганы кончуг шыңгыы кижиге ачам эжинге чугаалап орач чораан. Айтырыгы бюрога көрүп турда Анкудинов:

— Сундуй-оолга кандыг даалга берген силер? — деп даргалардан айтырган.

— Тура тайгазының сугат суун бадырары — деп, секретарь Доржу (Чаа-Хөл чурттуг) харыылаан.

— Даалга күүсеттинген бе? — деп, дарга дагын айтырган дээр.

— Ийе, даалга күүсеттинген, арык суу шөлдөргө келген.

Анкудинов тургаш:

— Даалганы күүседип каарга, байыр чедирер тудум кижигүнден чүге үндүрген силер? — дээн.

Доржу:

— Ону күүседирде ламалар-

сеткилимде назыда арткан.

Кызыл-Даг суурнуң 60 чыл ою дугайында чугаа чоруп турар болганда, тус черниң идепкейлиг кижилерин, суурнуң баштайгы интеллигенциязының төлээлерин адап сактыры — хүндүткел-дир. Суурнуң баштайгы эмчизи Анна Чеснокова болгай. Сөөлзүредип ол эмчи арыг тывалаар турганын улуг назылыглар утпаан. Дузалакчы сестразы Дарый угбай чүве. Школаның орус дыл башкылары — Полина Сундукова, Галина Кулакова. Полина Дмитриевна башкы ооң соонда Тээлиге, Ак-Довуракка назынында ажилдап каапты. Оларның өөреникчилери ам улуг назылыг кижилер апаргылаан.

Өөреникчилерниң уран чүүлге, чогаал айтырыгына сонургалын оттуруп, бөлгүм кичээлдерин эрттирип, спортчу чүткүлге изин арттырып каан талантылыг башкы, хол бөмбүүңгө Тываның шыырак ойнакчызы, шүлүкчү, хөгжүмчү Константин Тоюнну база Кызыл-Даг шко-лазының директору Иргит Бичел-дейни канчап сагынмас боор.

Суурнуң-даа, Көп-Сөөктүн-даа чону ажилга шудургу, биче сеткилди, оюн-баштаа чайгаар сыстып чоруур кижилер-ле болгай. Шевер дарганнар Кызаңны, Чылбак-оолду, чонар-даш чазаарынга Кызыл-Дагны чуртка алдаржыткан Коштай Тойбухааны, өг херексели кылы-рынга чонунга алдар-аттыг Чылбак-оол Салчакты чону утпаан. Чонар-даш чазаар шеверлерден: Көгел Сааяны, Тойбухаа Дондукту, Сергей Кочааны, Шөмбүл огул Владимир-ни айтыры артык эвес. Күш-ажыл-дың маадыры, маадыр ие Үрүле Канданны, аът мунупканда инвалид-динге чалынмас, фронтучу Даржаа огул Данзын-оолду чону утпас. Баштайгы саржагчылар

Мөңгүн-оол КУУЛАР,
Роскомхайгааралдың Тыва
Республика талазы-биле
эргелелинң удуртукчузу.

Төрүттүнген хунуер-биле!

Бистиң ынак ававыс, кырган-ававыс, угбавыс **Бичи-Уруг Очуровна КЫРГЫС** бөгүн 70 харлап турар. Ававыс бүгү назынында уруглар садынга үр-түннелдиг ажылдааш, ооң эргелекчизи албан-дужаалдан хүндүлүг дыштанылгазынче үнген. Амгы үеде ол Улуг-Хемниң Демир-Сугда уруглары-биле кады хуу малын азырап орар.

Ынак ававыска төрүттүнген хуну-биле Чер кырында бар-ла айыраң-каас чечектерни сунуп, аас-кежикти, өөрүшкүнү, бистиң ававыска ам-даа хөй-хөй чылдарның дургузунда уруглары бистерни өөртүп чурттааш деп сеткиливис ханызындан алгап-йөрээп тур бис.

Хөй санныг уруглары, уйнуктары база кижизидип өстүрүп каан кызы Чечек Түлүш.

***

Апрель айда бистиң улуг өгбевис төрүттүнген хунун демдегледип эрттирер. Ону **Марта (Мараңнаан) Намзырай уруу Акаажык** дээр, 1941 чылда каас-чараш бойдус чурумалдыг, аржаан суглуг, ырга кирген Бай-Тайганың Шивилигге төрүттүнген.

Бай-Тал ортумак школазын дооскаш, Би-Хем кожуунун Чкаловка сүт-бараан фермазынга саанчылап ажылдаан. Ооң соонда Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Барыин-Хемчик кожуунун Аксы-Барлык, Эрги-Барлык школаларына башкылап, интернат эргелекчилеп, хөй чылдарда үр-түннелдиг ажылдааш, хүндүлүг дыштанылгазынче үнген.

Ол — республиканың өөредилге шугумунун хоочун башкызы, хөй санныг уйнуктарының кырган-авазы, энези. Бичи уругларга ол дыка ынак, топтуг аажы-чаңныг, уран номчулганың тергиини, арбын чоннуг, шевер, чөмзүг холдуг кижиги.

60-70 чылдар эрттир

Амыдырап келген күжүн,

Ажы-төлгө ачы-буян чедиргенин

Чайгылыш чок чая баспас туружун-дур.

Бо-ла чырык өртемчейге
Кандыг чүве көрбедин дээр.
Амыр-дыжың бодавайн,
Амыдырал чула одун кыспып чор сен.
Йөрээл сөзү сеткил өөртүр,
Өөрүшкүнү сөңнөп келир.
Кадыкшылың быжыг болзун!
Карактарың көскү болзун!
70 харны ажып чурттааш,
Чедишкенин быжыглап каг,
Улус-чонга бараан болуп,
Уйнуктарың, салгалдарың өрү детки.
100-даа харны харлазыңза,
Чүрээң чалыы хевээр артсын!

Дунмазы Дина Ондар.

***

Бай-Тайга кожуунун Хемчик сумузуна ажылдап-чурттап чоруур ада-иевис **Чечек Салчаковна, Данов Очур-оолович МОНГУШТАР** бо хуннерде иелээ юбилейлиг төрүттүнген хуннерин демдегледип турарлар.

Ававыс бүгү назынында саң-хөө шугумунга шаңнал-макталдыг ажылдап келген. Ачавыс — «Тээ-ли» совхозка агрономнап база-ла шаңнал-мактал-дарны ал келген. Ам бо хүнде ававыс, ачавыс чер ажылын кылып, мал-маганын өстүрүп, ажы-төлү бистерге ачы-буянын көргүзүп чоруурлар. Ынчан-гаш ада-иевиске төрүттүнген хуннери-биле изиг байыры «Шын» солунну дамчыштыр чедирдивис.

Өртемчейге бодарадып өстүрүп каан,
Өөрүшкү, аас-кежин сөңнөп берген,
Делегейде эң-не эргим, эң-не ынак
Деңнээр улус тыппас-тыр бис, авай, ачай!
Четтиргенин илередип, ажы-төлү
Аас-кежин, кадыкшылды, өөрүшкүнү,
Ам-даа чүс чыл чурттааш деп,
Ажы-төлү, уйнуктары, төрелдери йөрээп тур бис!

Хүндүткел-биле,

**оолдары, кенээттери, уругла-
ры, күдээлери, уйнуктары, хөй
санныг төрелдери.**

Бильярд маргылдаазынга киржиңер

**Дайынның болгаш күш-ажылдың хүндүлүг
хоочуннары!**

Тиилелге хүнүгө тураскааткан бильярд маргылдаазынче Силерни чалап тур бис. Ол 2011 чылдың апрель 28-29 хуннеринде 10.00 шактан 17.00 шакка чедир Кызыл хоорайның Национал паргынгга болур.

**Дайынның болгаш күш-ажылдың
хоочуннарының республика чөвүлели.**

Садып ап турар

Ангор өшкү, хөй дүгүн,
мыйыстыг бода малдың кечин
садып ап турар бис. Эң бедик
өртек бисте.

Адреси: Кызыл хоорай,
Калинин кудумчузу, 122/2.
тел. 8-923-388-22-00.

Эде номчуур

2010 чылдың июнь 17-де үн-ген №71 (17872) «Шын» солунга хамааты **Айгуль Владимировна Кууларның** хуу оран-сава тударының дугайында дыңнадыын «Чогаалчылар кудумчузу, бажың 85, ниити шөлү 1162 дөрбелчин метр чер участогун 5 чыл дургузунда арендага» деп эде номчуур.

Ч. МОНГУШ,

**Сүт-Хөл кожуун чагыргазы-
ның тудуг болгаш өнчү баш-
карар килдизиниң начальниги-
ниң хүлээлгезин күүседип
турар.**

***

2010 чылдың июнь 17-де үн-ген №71 (17872) «Шын» солунга хамааты **Эдик Валерьевич Мон-гуштуң** хуу оран-сава тударының дугайында дыңнадыын «Аныяктар кудумчузу, бажың 17, ниити шөлү 1184 дөрбелчин метр чер участогун 5 чыл дургузунда арендага» деп эде номчуур.

Ч. МОНГУШ,

**Сүт-Хөл кожуун чагыргазы-
ның тудуг болгаш өнчү баш-
карар килдизиниң начальниги-
ниң хүлээлгезин күүседип
турар.**

«Энергострой» КХН

«Энергострой» КХН коттедж хоорайжыгашты, шөлдери аңгы-аңгы хевирлиг (175 дөрбелчин метрден 320 дөрбелчин метр чедир) коттеджтерни Мурнуу №10 микрорайонга тудуп эгелээринче кирип турар.

Тудугга үлүүн киририн күзээр болза, «Энергострой» КХН-ниң офизинге келир.

Адреси: Колхозная кудумчузу, 2а,
тел. 4-85-29, 8-905-920-4101, 8-923-268-9073.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **С.С.МОНГУШ.**

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел. факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09 очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемээли парлаан 3 ама.
Тираж 8530. Чагыг 47. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Россия Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парламентизинге) депутат мандаттары киржир кандидаттар даңзызын идип үндүрген политиктиг өске-даа партияларга болгаш хөй-ниити кыннарынга, муниципалдыг тургузулгарның төлээлекчи с

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга Тыва Республикасының Төп соңгулда комиссиязынга Тыва Республикасының Соңгулда комиссиязының составының кезин — бадылап кижигүнү четчелеп эгелээнинин дугайында дыңнадып

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиясы

составынче кандидатуралар талазы-биле санал

чылдың май 27-де 17.00 шакка чедир дараазы

кириер: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай

кудумчузу, 18, каб. 312, айтырыг салыр телефоны

2-13-21.

ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге) Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парламентизинге) депутат мандаттарының үлелгезинче кириген кандидаттарны депшиткен политиктиг партияларга, өске-даа партияларга болгаш хөй-ниити каттыжышкыннарынга, муниципалдыг тургузулгарның төлээлекчи органдарына Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга, Россия Федерациясының Төп соңгулда комиссиязынга Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының составының кезин — бадылап кижигүнү четчелеп эгелээнинин дугайында дыңнадып тур.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиясы

составынче кириер кандидатураларга хам

саналдарны 2011 чылдың май 27-де, 17.00 шакка

дараазында адресче чорудар: 667000, Тыва Республика

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 32, Тыва Республика

каның Дээди Хуралы (парламентизинге), кабинет

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизинге)

телефон: (39422) 2-10-43, 3-69-53.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парла